

Sproget kaster ingen skygge

Ole Tøgebys kommentarer til Kirsten Hastrup:

“I sprogets skygge. Virkelighed og vederhæftighed i videnskaben”.

Konklusionen på Kirstens Hastrups foredrag kan vel formuleres således: *Al samtale er heteroglot ... Det er på den måde, at intersubjektiviteten medierer mellem det partikulære og det universelle, og gør både den ontologiske relativisme og den metafysiske realisme til skamme. ... Vederhæftigheden måles med virkelighedens alen, ikke kun med sprogets.* Det kan vi alt sammen godt blive enige om. Mit standpunkt er endvidere at verden eksisterer uafhængigt af min bevidsthed om den og af beskrivelser af den, og en del af det krav om sandhed man kan stille til en god videnskabelig beskrivelse af verden, er at der skal være korrespondens mellem beskrivelsen og verden (beskrivelsen skal derudover også være konsistent og simpel). Dette blot for at bekende kulør, det er ikke væsentligt om vi er enige om korrespondensteorien.

Kirsten Hastrups konklusion er således god nok, men mellemregningerne eller præmisserne er ikke. Det er metaforen om ‘sprogets skygge’, som jeg har svært ved at acceptere. Den forekommer tre gange i foredraget:

“Det er derfor vi ikke kan beskrive en kultur som en ‘samlet’ størrelse med dens egne ord, men er henvist til at omskrive den i tekster, hvor *kulturen står som skygger i sproget* og mellem linierne snarere end i ordene selv.”

Teorier er i bund og grund ekspressive; de udtrykker noget, der ellers ikke ville blive sagt af eller om vores objekt (som ofte er et subjekt). Det betyder at vi må anvende en metode, der gør brug af sprogskygger, dvs. vi må skabe et *videnskabssprog, hvor man stadig kan se skyggen af det, som ligger hinsides sproget, men som ikke er i det.*

... hinsides ordene erfares verden som andet og mere end det, der siges. *Hvis erkendelsen står i skyggen af sproget, så forblændes den netop ikke af det.*

Der er to problemer her: metaforer er ikke, ligegyldigt hvor flotte de er, begreber, men påduttende udsagn, og ordet *sprog* bruges her og i hele artiklen om vidt forskellige ting, hvad der er et dårligt grundlag for at diskutere forholdet mellem begreberne ‘sprog’ og ‘virkelighed’.

Efter Nudansk Ordbog betyder ordet *sprog* ‘et system af lyde eller skrifttegn som kombineres efter visse regler, og som mennesket bruger til at udtrykke sig med’, men mange steder hos Kirsten Hastrup, fx i *den repræsentation verden får i sproget*, bruges ordet *sprog* om ‘ytringer’, ‘bøger’, ‘teorier’, ‘beskrivelser’, ‘udsagn’ ‘sproglig interaktion’ og der skelnes således ikke mellem ‘sprog’ (der er et system af regler hvis ontologiske status er at være evner eller dispositioner i menneskers kroppe) og ‘ytringer’ (som er historiske begivenheder).

Vi kan således ikke *skabe et sprog*, men vi kan *lave nogle beskrivelser*. Man kan efter mine sprognormer slet ikke sige *det, som ligger hinsides sproget, men som ikke er i det*. Der er ikke noget i sproget, og heller ikke noget hinsides sproget. Man kan ved at lave

sproglige beskrivelser dele en repræsentation af verden med andre. Det der er forskellen på god og dårlig videnskab, er om beskrivelserne giver en rigtig eller en forkert repræsentation af det de beskriver.

Sproget (som stadigvæk ikke er andet end de evner og dispositioner som medlemmerne af et sprogfællesskab deler) kaster ingen skygger. Sproget er nemlig - med en hyppigt brugt, anden metafor - gennemsigtigt som en rude, og ruder kaster ingen skygger, de slører blot billedet ganske lidt. Vores opmærksomhed er ved sproglig kommunikation rettet mod at forstå det intenderede indhold, og vi vil nødvendigvis skulle bruge tid eller kraft på midlerne til kommunikationen, sprogets udtryk.

Sapir-Whorf-hypotesen siger (med en formulering fra Wittgenstein): Mit sprogs grænser er min verdens grænser. Men det er en dybt naiv og ganske forkert tankegang. Langt de fleste ytrede sætninger er enestående og aldrig formuleret før; de skaber altså en mening (en repræsentation) som aldrig har været tænkt før, og overskrider dermed sprogets grænser, omend i meget lille målestok. Det er klart at kendskab til ordforråd og grammatik hos den enkelte sprogbruger sætter grænser for hvad vedkommende kan meddele på et givet tidspunkt, men alle kan lære mere sprog end de kan, og sproget består af regler der er åbne for kreativitet; mangler i ordforråd og grammatik fylder man ud ved metaforer og definitioner (både i dagligsprog, kunst og videnskab).

Forholdet mellem de taksonomier efter hvilken man i forskellige sprog beskriver verden, er selvfølgelig ikke ontologisk relativisme, men en begrebslig relativisme; folk lever ikke i forskellige verdener, de lever blot forskelligt i verden. Men selv verdensbillederne hos folk i forskellige kulturer er ikke restløst bestemt af sproget; tværtimod må man gå ud fra aksiomet om ekpressibilitet (Searle 1969): hvad der kan tænkes kan siges - på den ene eller anden måde. Med andre ord: alle sprog kan udvikles så sprogbrugerne kan udtrykke alt, og al erfaring viser da også at oversættelse kan lykkes, selv om det aldrig bliver perfekt.

Om de begrebssystemer som ligger gemt i et naturligt sprogs grammatik og ordforråd på et givet tidspunkt, må man dernæst sige at det i store træk må være adkvat til at danne grundlag om kommunikation om de omgivelser som sprogfællesskabets medlemmer lever i. Med et evolutionsargument kan man sige at hvis det ikke var det, ville samfundet og dets medlemmer ikke kunne overleve. De i sprogets ordforråd og grammatik indbyggede verdensbillede må altså være egnet som redskab til overlevelse.

I andre dele af sprogvidenskaben end dem Kirsten Hastrup henviser til, har man i et halv århundrede vidst at sproglige ytringer bedst kan beskrives som handlinger af forskellig kaliber; jeg tænker på Austins skel mellem fatiske, retiske, illokutionære og perlokutionære handlinger (Austin 1975), og den diskussion af dette der er foregået med Grice (1975), Jakobson (1967, 1975), Habermas (1970, 1971, 1981), Searle (1969), Sperber & Wilson (1986) og Beaugrande & Dressler (1981). I disse teorier opfattes sproglige ytringer, mundtlige og skriftlige, både som repræsentationer af den omtalte situation, som udsagn med sandhedsværdi om den omtalte situation, som information i kommunikations-situationen fra afsenderen til modtagerne og som social handling i kommunikations-situationen. Enhver ytring, herunder videnskabelige beskrivelser, er alt dette på en gang.

At sige noget andet vil være en form for reduktionisme.

Dette er så vidt jeg kan se, noget ganske andet end at hævde at *sprog producerer eksistens* som Kirsten Hastrup formulerer det:

Med andre ord, uden at skrive under på konstruktivismen må vi indrømme at sprog producerer eksistens ved at fremstille den kollektivt genkendelige, og derfor realiserede, beskrivelse af eksistens. Men det er ikke tilfældigt, hvilke begreber, der "dumpes" som ting. Det er kun de begreber, der svarer til (en del af) den kollektive erfaring med verden, der får denne selvfølgelige ontologiske status. På den måde får verden alligevel det sidste ord. Sproget er aldrig blot et system af interne henvisninger.

Sproglige ytringer skaber ikke det de benævner. Sproglige ytringer er instruktioner fra afsenderen til modtagerne om at opbygge mentale repræsentationer af de omtalte situationer, og det er ikke det samme som at skabe dem. Manden der tænkte ting (som er titlen på en dansk film), er en mand der skaber i verden hvad han tænker på, lige som Gud blot siger *lys*, og så er lyset skabt. Sådan kan vi andre ikke, heller ikke antropologer.

Sproglige ytringer skaber ikke verden. De skaber heller ikke sprogbrugernes verdensbilleder, men er selvfølgelig medvirkende til det. Med sproglige ytringer kommunikerer afsenderen sin opfattelse af den omtalte situation til modtagerne, dvs. afsenderen deler sit situationsbillede med dem, og det er kun i den forstand at sproglige ytringer bidrager til skabelsen af verdensbilleder, nemlig gennem kommunikation. Men det enkelte menneskes situationsopfattelse og dermed også hele verdensbillede har jo andre kilder end kommunikationen fra andre mennesker, nemlig sansning, oplevelse, erfaring.

Kirsten Hastrup flirter ellers flere steder med de fikse formuleringer der reelt forudsætter at de sproglige ytringer skaber det de benævner, se fx *Spørgsmålet er naturligvis, hvordan vi 'skriver' dette møde* [mellem samtalepartnerne] *uden at konventionalisere det, og: I videnskaben er vi til stadighed forpligtet på også den del af verden, som erfares men som normalt ikke tales ...* Det der står er sympatisk nok, men de smarte formuleringer præsupponerer og pådutter læserne det modsatte af det der påstås i disse sætninger.

I den funktionelle sprogvidenskab har vi faktisk sat alle disse forhold på begreb, således at vi kan beskrive hvorledes man kan "læse mellem linjerne" og "høre når tavsheden taler". De teorier og begreber som handler om sådanne sager, er teorier om begreber som 'præsupposition' (forudsættelse) (Harder & Kock 1976), 'implikatur' (underforståelse) (Grice 1975), 'sprogfunktioner' (Jakobson 1967), 'sprog handlinger' (Habermas 1970, 1971, 1981), 'illokution' (Searle 1969), 'relevans' (Sperber & Wilson 1986), 'kohæsion' (sammenhæng i tekstens henvisninger til elementer i den omtalte situation) og 'kohærens' (meningsmæssig sammenhæng i teksten) (Beaugrande & Dressler 1981, Togeby 1993).

Det er sådanne analyseredskaber jeg har taget i brug i forhold til Kirsten Hastrups tekst, og det viser at hun taler med kløvet tunge: hun siger et men forudsætter eller underforstår noget andet. Godt sprog i videnskabelige tekster består nu i ikke at lave den

slags inkonsistenser.

Jeg er bange for at jeg ikke forstår pointen om den *ontologiske dumpning*. Kirsten Hastrup skriver:

Ihukommende sprogets eget materialitet og bidrag til verden, så har selv sprogskygger imidlertid også deres eget liv og forleder ofte folk til at forveksle ordet med selve objektet, eller 'målet' med definitionen. Forvekslingen af mål og definition medfører, at en måde at forstå noget på (dvs. et epistemologisk forhold) forvandles til en ting (en ontologisk realitet). "Kulturer", "samfund", og endda "sprog" er resultater af en sådan "ontologisk dumpning" eller "nedsenkning". Denne dumpning kan tilsyneladende argumentere for socialkonstruktivismen, men er det modsatte, nemlig et argument for at selv de konstruerede kategorier har materiel effekt, og derfor er særdeles reelle.

Alle de bevidsthedsfænomener vi undersøger i humaniora: kultur, samfund og sprog, har både en fysisk realitet (ordenes udtryksside, papiret som udgør en pengeseddel), og en anden realitet som det de tæller som i menneskers bevidsthed (ordenes indhold, pengesedlens værdi). Dette er vel ikke ontologisk dumpning, det er ganske simpelt indebyrden af kollektiv bevidsthed og samarbejde i et fællesskab. Kirsten Hastrup forestiller sig videnskaben som det lille barn i *Kejserens nye Klæder* som fortæller at de ontologiske dumpede begreber ikke har noget ontologisk tøj på, men det har de jo fordi alle tror på dem og derfor handler derefter. Den slags er netop det der er en af de vigtigste emner for humanistisk forskning. Og det er vel en form for socialkonstruktivisme. I fællesskab konstruerer vi at noget tæller som noget andet end det er.

Antropologi adskiller sig, som alle andre humanistiske videnskaber, fra naturvidenskaber ved forholdet mellem forskeren og genstanden for udforskningen. Mens naturvidenskabsfolk undersøger og prøver at forklare lovmæssighederne ved noget som man ikke kan kommunikere med, er genstanden for al humanistisk forskning forståelse af menneskelig bevidsthed eller spor efter den, som man kun kan undersøge gennem kommunikation, dvs. samtale eller tyding og tolkning af deres skrifter og andre spor.

Kommunikationsnormerne spiller således en dobbeltrolle: i kulturvidenskaberne skal man ikke blot, når man kommunikerer resultaterne af ens undersøgelser til den lærde republik, bestræbe sig på at overholde de universelle krav til intersubjektivt samarbejde om vederhæftige, sande og relevante tekster, men også i omgangen med genstanden for ens forskning skal man være vederhæftig, sand og relevant. Man kan kun undersøge kulturelle forhold ved at kommunikere med de mennesker der bærer dem, og det kan man kun ved at samarbejde med dem om gensidig forståelse.

I de to kommunikationssituationer humanisten indgår i: kommunikation med den lærde republik og kommunikationen med genstanden for undersøgelsen, gælder der selvfølgelig forskellige kriterier for relevans og simpelhed, men de universelle normer om vederhæftighed, sandhed, relevans og simpelhed er gældende med samme kraft i begge situationer. Sandheden er den samme, omend den ikke skal udtrykkes på samme måde i de to

situationer. Den der skriver om tradition og historie i Island, skal ikke blot overbevise andre antropologer om at beskrivelsen er sand, men også de islændinge som det handler om.

Det skulle ikke undre mig at Kirsten Hastrup mener at jeg i min kritik rammer helt ved siden af det hun faktisk står for, og at hun slet ikke mener det jeg pådutter hende. Det problem der da er tilbage, er sprogforbistring. Traditionerne i forskellige discipliner som antropologi og sprogvidenskab er så forskellige at der ikke findes et entydigt fælles sprog at tale om sagerne i. Jeg har i hvert fald meget svært ved at forstå hvad det er Kirsten Hastrup egentlig mener, men de er måske tegn på at vi snakker for lidt sammen på tværs af disciplinerne. .

Litteratur:

- Austin, John, (1955) 1975 *How to do Things with Words*, Oxford University Press, Cambridge, GB. Dansk oversættelse ved John E. Andersen og Thomas Bredsdorff, 1997: *Ord der virker*, København: Gyldendal.
- Beaugrande, Robert de, and Wolfgang Dressler, (1972) 1981 *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London.
- Grice, H. P., (1967) 1975 *Logic and conversation* i Cole, Peter, & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics, vol 3, Speech Acts*, Academic press.
- Habermas, Jürgen, 1970 *Toward a Theory of Communicative Competence*, i Dreitzel, Hans Peter (ed), 1970 *Recent Sociology No.2, Patterns of Communicative Behavior*, MacMillan Company, New York.
- Habermas, Jürgen, 1971 *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*, i Habermas, Jürgen/Niklas Luhman, 1971: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet die Systemforschung?*, Frankfurt am Main, side 101-141.
- Habermas, Jürgen, (1976) 1981 *Hvad er universalpragmatik?*, i Habermas, Jürgen, 1981: *Teorier om samfund og sprog*, oversat af Gunvor Boeberg Jensen, Gyldendal, København.
- Harder, Peter, & Christian Kock, 1976 *The Theory of Presupposition Failure, Travaux du cercle linguistique de Copenhague vol XVII*, Akademisk forlag, København,
- Jakobson, Roman, (1960) 1967 *Lingvistik og poetik*, i *Vindrosen 14. årg. nr. 7*, oversat af N.E.Wille.
- Jakobson, Roman, 1975 *The linguistic problems of aphasia*, i Jakobson, Roman, & Morris Halle, 1975 *Fundamentals of Language*, The Hague.
- Searle, John R., 1969, *Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass.
- Searle, John R. 1995 *The Construction of Social Reality* Harmondsworth: Penguin
- Sperber, Dan, and Deirdre Wilson, 1986 *Relevance*, Blackwell, Oxford.
- Togebj, Ole 1993 *PRAXT. Pragmatisk tekstteori 1-2*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, Århus.

